

AXESS

VETENSKAP BILDNING TRADITION

Ta pengarna och stick!

Patrik Lindenfors

RECENSION • 2021 • □ 4

DONATELLA VERSACE MED MEDARBETARE: SPRIDER IDÉER EFTER BÄSTA FÖRMÅGA. FOTO: VERSACE PRESS OFFICE VIA GETTY IMAGES

I kristendomens begynnelse, när diskussionens vågor fortfarande gick höga om vad den nya religionen egentligen handlade om, anammade den

västra Rombaserade grenen av kyrkan ett strikt förbud mot kusingifte. Förbudet var en perifer detalj som egentligen inte hade med den kristna tron att göra, men beslutet kom att förändra världen. I alla fall om man ska tro Joseph Henrich, författaren till boken *The WEIRDest People in the World*.

Ett berömt spelteoretiskt experiment, *ultimatumspelet*, går till som följer. Två spelare får en ganska rejäl summa pengar av experimentledaren. En av spelarna (A) bestämmer ensam hur beloppet ska fördelas mellan de båda. Den andra spelaren (B) kan välja mellan två alternativ: att ta emot pengarna eller att tacka nej. Tackar B nej så får ingen av spelarna några pengar, men tackar B ja så får båda pengar enligt den uppdelning Spelare A bestämt. Spelarna är helt anonyma för varandra och får på förhand veta att de aldrig kommer att få reda på varandras identitet, eller ens delta igen i en ny anonym omgång av spelet.

Om människor vore strikt rationella och bara räknade vinster, skulle B tacka ja till vilket erbjudande som helst från A. Det spelar ju ingen roll för B hur mycket A gör i vinst. Svaret från spelare B borde därför vara givet: Ta pengarna och var nöjd, så länge erbjudandet är större än noll. Så spelar schimpanser och nationalekonomer. Men de flesta av oss andra gör något helt annat. Försöksdeltagare i B:s situation tackar regelbundet nej till erbjudanden om dessa upplevs som för snåla eller orättvisa. De som spelar som B offerar alltså en summa pengar bara för att kunna straffa den andra spelaren om fördelningen upplevs som orättvis.

Det här blev etablerad kunskap om det mänskliga tillståndet, att människor är villiga att betala för att upprätthålla rättvisa. Men när Henrich undersökte saken närmare visade det sig att majoriteten av försöksdeltagarna i detta och liknande experiment – 96 procent! – var psykologistudenter eller människor i närheten av de stora universiteten. Det var förstås enklast så, men hur representativa är egentligen dessa försökspersoner för mänskligheten i stort?

”För det första fungerar vissa idéer bättre än andra. Till exempel kopieras båtar som flyter i större utsträckning än båtar som sjunker. För det andra är vissa idéer mer attraktiva än andra.”

Inte alls, visade det sig. Henrich och hans forskargrupp tog med sig försöksuppställningen till olika befolkningar runt världen. Hos en del folkgrupper gav deltagare i spelare A:s situation med regelbundenhet bort precis allt till spelare B. Hos andra tackade B nej till alla erbjudanden. Hos ytterligare andra gav A inte bort något alls, men i sådana samhällen fann sig B å andra sidan ofta i vilka dåliga erbjudanden som helst.

Experimenten gav helt enkelt en sorts resultat i västerländska populationer och helt andra resultat på andra ställen. Henrich och hans grupp döpte den västerländska populationen till WEIRD. Förutom att det betyder ”konstig” är det även en akronym för ”*Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic*” – egenskaper som karaktäriserar populationen ifråga.

Det kan synas självklart, att västvärldens människor inte är typiska för världen i stort. Men varför är västerlänningar så konstiga? Frågan visar sig vara fel ställd, för mer detaljerade experiment visade att det som var avgörande var hur exponerad experimentpopulationen var för västerländsk kultur, som till exempel hur integrerad man var i marknadsekonomin (hur stor del av ens kaloriintag man köpte, i förhållande till hur stor del man skaffade sig på annat sätt). Frågan är snarare: ”Vad är det i den västerländska kulturen som gör människor så konstiga? Och hur blev kulturen sådan?”

Särskilt intressant är detta då flera av de märkliga psykologiska egenheter som karaktäriserar WEIRD-populationer är sådana som får demokrati och marknadsekonomi att fungera smidigt. Individer i WEIRD-populationer försöker uppnå rättvis fördelning mellan båda deltagarna i ultimatumspelet, värnar individuella rättigheter, samt värderar personliga egenskaper högre än familjeband. Människor i västvärlden är helt enkelt väldigt individualistiska.

Henrich närmar sig frågan om hur det blev på det sättet kulturevolutionärt. Kulturell evolution är ett vetenskapligt fält som är på stark tillväxt, och där man har lånat in tänkande från biologisk evolution för att studera samhällsförändringar. Det är ett arbetssätt med gamla anor som tyvärr kom i vanrykte då det användes i rasistiskt syfte. På senare tid har fältet dock upplevt en renässans då man har rensat bort ideologin och med hjälp av matematiska modeller och empiriska studier kunnat nå forskningsmässig framgång.

Tanken är enkel. Kulturella företeelser – idéer, uppfinningar, seder, styrelseskick, religioner, et cetera – är konkurrerande sammansättningar information. De bästa sammansättningarna sprider sig bättre medan sämre utformade kulturella företeelser konkurreras ut. Men vad kännetecknar en sammansättning idéer som får en god spridning?

Precis som i biologin handlar det i huvudsak om två processer. För det första fungerar vissa idéer bättre än andra. Till exempel kopieras båtar som flyter i större utsträckning än båtar som sjunker. För det andra är vissa idéer mer *attraktiva* än andra, antingen för att de uppfyller någon estetisk norm eller för att man gillar det andra gillar. Det är enligt den här sista principen man kan förstå modecykler. Vi gillar det som är populärt bland dem vi ser upp till, men när alla gillar något blir det vulgärt (folkligt) och man söker efter annat. Precis som i evolutionsbiologin går kulturevolutionära förlopp att räkna på och mäta.

Men förutom dessa två processer kan idéer också få spridning för att de ingår i ett framgångsrikt kulturellt paket. Förbudet mot att gifta sig med sin kusin är exakt en sådan sidoidé, menar Henrich. Östkyrkan förbjöd också kusingifte, men det var mest läpparnas bekännelse. I Rom gick man långt längre. Den västliga grenen av kyrkan var väldigt insisterande och förbjöd periodvis giftermål ända ut till sjätte kusin. Henrich listar en rad beslut där påve efter påve inskräper förbudet. Man skulle lätt kunna förledas att tro att Rom hade något slags unik insikt i problemen med inavel, men på dessa genetiska avstånd finns inga negativa effekter alls.

Vidare motarbetade kyrkan adoption – adoption som lagligt begrepp återkom enligt Henrich inte förrän på 1800-talet (Massachusetts 1851; Frankrike 1892; England 1926). Dessutom förbjöd man levirat – seden att en bror gifter sig med sin brors änka. Viktigt var också att man förespråkade strikt monogami – även de mäktigaste fick bara gifta sig med en kvinna var (månggifte för kvinnor fanns givetvis inte ens i föreställningsvärlden). Den här samlingen beslut hade långtgående konsekvenser, menar Henrich. Helt utan plan och avsikt hade kyrkan fattat en rad beslut som över tid kom att slå sönder de ursprungliga romerska och germanska klansamhällena.

Med detta hade kyrkan också snubblat på en unik sammansättning trossatser som gjorde att man kunde samla på sig *enorma* rikedomar. Jesus predikade att rika människor inte kommer in i himlen, så hur skulle de herremän kyrkan ville ha på sin sida kunna fortsätta att leva i överflöd och samtidigt säkra sin frälsning? Lösningen var lika enkel som hycklande. Rika män tilläts skriva över egendomar på kyrkan precis före döden, få förlåtelse och sedan dö i frid. I och med förbuden mot kusingifte, adoption och levirat blev det också vanligare att hela arvslinjer dog ut, varpå kyrkan blev den självklara arvtagaren. Kyrkan blev efter hand helt osannolikt rik. På 900-talet ägde man en tredjedel av all odlad mark i Västeuropa, däribland 35 procent i det nuvarande Tyskland och hela 44 procent i det nuvarande Frankrike.

Klansamhällets kollaps ledde till att människor inte längre kunde förlita sig på slakten i samma utsträckning som förr. Individuella egenskaper blev därmed över tid viktigare än klanen och med dem de psykologiska mekanismer som sätter individen i centrum. Det här ledde till en rad nya normer.

För vem tar i dagens WEIRD-populationer fullständigt ansvar för sin döda brors fru och barn? Hon får troligen klara sig väldigt mycket själv. Vem skulle du anställa, någon du är släkt med eller den med bäst individuella egenskaper? Är du som de flesta västerlänningar, anställer du givetvis bäst lämpade individ – alternativet vore ju nepotism! Du skulle förmodligen rösta på bästa kandidaten även om din något mindre kompetenta släkting också kandiderade, du skulle troligen ange en mördare även om hon är din syster, och så vidare.

Att värna klanen framför samhället i stort är däremot självklart i ett klansamhälle – där är klanen det sociala skyddsnätet. Utan klansamhällets fall hade därför inte individuell strävsamhet och uppfinningsrikedom kommit att värderas alls lika högt. Till slut gick denna individualism ut över kyrkan själv och utmynnade i den WEIRD:aste religionen av alla, enligt Henrich: Protestantismen. Ingen annan person ska stå mellan dig och frälsningen. Det är du som individ som blir frälst eller inte, det går inte för någon annan att ingripa på din sida genom att till exempel be till helgon för din skull.

Teserna blir mer bekanta vartefter Henrich närmar sig nutiden. Väst har över tid haft fördel av sin splittring. Ständig konkurrens och konflikt har vässat vetenskap, krigsmaskineri, konst och vetenskap. Det handlar om protestantisk arbetsetik och fri konkurrens mellan nationer, om kapitalism och upplysning.

Katolska kyrkan satte bollen i rullning och nu delar vi rättvist på insatserna i spelexperiment. Det är en enorm båge Henrich spänner när han menar sig kunna förklara bakgrunden till de märkliga psykologiska egenheter som karaktäriserar nutida människor i väst. När jag sammanfattade bokens tes för min kollega, som är professor i historia, fnös denne avfärdande: ”Jag gillar inte enfaktorsförklaringar.” Andra historiker menar att Henrich överdriver den tidiga kyrkans makt och i vilken grad man faktiskt lyckades att stoppa kusingifte. Till exempel gifte sig både Albert Einstein och Charles Darwin med sina kusiner. Dock går graden av kusingifte att mäta, och data visar att det faktiskt är långt mer sällsynt i väst än på andra ställen.

Boken lider dock tyvärr av viss bekräftelsebias. Henrich arbetar genom att styrka sin tes snarare än att testa den och väljer noga ut evidens som passar snarare än att undersöka alternativa förklaringar. Det här är något som smärtar mig att skriva, för Joseph Henrich är i övrigt en briljant forskare. Han är dock i viss mån medveten om problemet och ursäktar hela tiden sina provisoriska slutsatser och brist på bra data. Boken innehåller trots dessa ursäkter mer gedigen empirisk uppbackning än många jämförbara böcker om mänsklighetens historia.

Henrichs tes är inte galen, enfaktorsmodell eller inte. Vi är bevisligen WIERD i vår psykologi och har ett jämförelsevis mycket svagt förhållande till den större släkten. Henrich testar sina påståenden empiriskt när det går, till exempel genom att konstruera olika mått på släktanknytning och kusingifte som sedan korreleras med andra variabler. Sambanden finns onekligen där, oavsett vad man tror om orsaksförhållandena. Vår märkliga psykologi tarvar en förklaring och Henrichs förslag tar oss en bit på vägen. Trots sina tillkortakommanden är boken gedigen; värd att utgå från, men kanske än mer att ta spjärn mot.

Patrik Lindenfors

Forskare i biologisk och kulturell evolution vid Institutet för framtidsstudier.